

VERANTWOORDELIJKHEID HOORT BIJ MENSEN

REFLECTIE OP *MENS BLIJVEN TUSSEN SYSTEMEN* VAN JJ HUBEEK, 2 APRIL 2026
door Joop Berding

Beste Jan Jaap, beste aanwezigen,

om te beginnen: Jan Jaap van harte gefeliciteerd met dit prachtige boek dat inmiddels al heel wat tongen in beweging heeft gebracht. En zelfs al een tijd voor het daadwerkelijk verschijnen ervan, want het is mede gebaseerd op de podcasts die jij met een grote diversiteit van mensen hebt gemaakt. Een van de sterkste kanten van het boek is dan ook dat het ongelooflijk veel *covert*, waaronder niet in de laatste plaats de bandbreedte van opvattingen, inzichten en kennis rondom het onderwerp AI. Je bent bepaald niet eenkennig in je bronnenonderzoek en evenmin in wie en wat je inspireert.

De halve minuut die ik nodig had voor deze lofzang tel je hopelijk niet mee bij de negen die je me hebt toegemeten. Daarom nu mijn reflectie op dit boek. Ik wil daarbij gebruik maken van drie van mijn eigen inspiratiebronnen, namelijk het werk van de filosoof en leraar Cornelis Verhoeven (3), de socioloog Hartmut Rosa (2) en de filosoof en socioloog Andreas Reckwitz (1).

(1)

Om met die laatste te beginnen: vorig jaar publiceerde *Reckwitz* een omvangrijke studie naar het begrip “verlies”.¹ Uitvoerig onderzoekt hij wat er terecht is gekomen van het ongebreidelde vooruitgangsoptimisme, het geloof dat alles beter zou worden, dat alles alleen maar beter *kon* worden en dat al het “oude” alleen maar ballast was die we zo snel mogelijk achter ons moeten laten op weg naar een gouden toekomst. Dit vooruitgangsfetisjisme heeft zich genesteld in de westerse cultuur, en overigens ook in sommige hoog-kapitalistische samenlevingen in andere delen van de wereld. Dit jaagt ons voortdurend op – op persoonlijk vlak, maar ook in economisch, cultureel en medisch opzicht en we zien het ook in de gouden bergen die sommige politici ons beloven.

Het is evident dat technologie, inclusief recentelijk AI, hier vandaag de dag een cruciale rol in speelt. Zij bestaat bij de gratie van de belofte dat alles beter zal worden en vooral ook *sneller* zal gaan. Wat er aan de hand is, is in belangrijke mate de aflossing van goed door snel, van beter door sneller. Het grote punt dat Reckwitz terecht maakt – en het is op vele plaatsen in het boek van Jan Jaap geïmpliceerd – is het *systematisch ontkennen en wegduwen van verlies*.

We moeten daarom echt de kritische vraag stellen wat er allemaal verloren is gegaan is, met en dankzij de invoering van de duizelingwekkende educatieve technologieën. Neem alleen al de *taal* waarin we over opvoeding en onderwijs spreken. In de oude pedagogiek kon nog onbekommerd over de liefde voor kinderen worden gesproken, werd nog vertrouwd op het vakmanschap en het intuïtieve en stille weten van de leerkracht en kon school nog worden omschreven als een weg van menswording. Deze taal is bijna geheel ingewisseld voor wetenschappelijk jargon dat niets toevoegt maar wel lekker bekt, zeker in subsidieaanvragen.

¹ Reckwitz, A. (2025). *Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit*. Boom.

Wie echter blijk geeft van een verlieservaring loopt het risico voor ouderwets en eigenlijk overbodig te worden versleten. Zo diep zit de overwinnaarsmentaliteit van de technologie ons inmiddels in het bloed.

(2)

Als tweede inspiratiebron het werk van Hartmut Rosa. Zijn thema is de maatschappelijke en ook persoonlijke versnelling waar we allemaal aan onderhevig zijn.² Je hoeft geen helderziende te zijn om waar te nemen hoe groot de invloed is van de snelle technologie op ons dagelijks leven. De coronatijd maakte wel duidelijk hoe gewend we waren geraakt aan snelheid, in vele opzichten. Mijn punt hier is dat het een fundamentele fout is te denken dat de versnelling in de maatschappij ook in het onderwijs dient plaats te vinden. Opvoeding en onderwijs zijn namelijk per definitie *trage processen*, het is werkelijk belachelijk hoe lang mensenkinderen er in vergelijking met sommige andere diersoorten over doen om een beetje zelfstandig te worden. Ik vind het zorgelijk hoe diep de versnellingsideologie, zeker in combinatie met het al besproken vooruitgangsgeloof en daarnaast met beschikbaarheidsdenken, in onze scholen is doorgedrongen. Deze haastcultuur maakt dat we langzamerhand in een almaar doordenderende machine terecht zijn gekomen en dat we opvoeding en onderwijs als een soort input-throughput-output proces zijn gaan zien. Elke ziel verdwijnt er zo uit en wat overblijft is, zoals ik het al eens eerder heb genoemd, *zielloze productie*. Zonder, om nog een keer Rosa aan te halen, enige *resonantie* tussen het kind en de wereld waarin en waarover het kennis opdoet.

(3)

Dat brengt me bij mijn derde en bijna laatste bron van vandaag, Cornelis Verhoeven. Eerst een klein voorbeeldje van die zielloze productie. Speciaal voor deze reflectie gaf ik aan ChatGPT de opdracht een samenvatting te geven van een van mijn boeken. Het deed dat en sloot af met:

[ik citeer] “Als je wilt, kan ik ook zeggen: ☞ welke hoofdstukken het belangrijkste zijn ☞ of een korte samenvatting maken van dit boek Dat scheelt je echt tijd met studeren 🍊 “ [einde citaat]

Hier komt veel bij elkaar wat Verhoeven in zijn klassieker *Tractaat over het spieken* uit 1980 al beweerde.³ Namelijk dat dit haaks staat op echt leren, echt zelf onderzoeken en kritisch oordelen, kortom wat Jan Jaap noemt “essentiële academische competenties” (p. 198).

Reckwitz noteert *verlies*, Rosa *versnelling* en *gebrek resonantie*. Verhoeven voegt daaraan toe: *ongeduld*. Niet het geduld kunnen opbrengen om iets echt uit te zoeken, maar je afhankelijk maken van directe behoeftebevrediging, dat is waar het hier om draait. Het is een vorm van luiheid die resultaten belangrijker vindt dan het proces om daartoe te komen. Met Verhoeven kunnen we constateren dat dit soort oppervlakkigheid geen recht doet aan de dingen, maar evenmin aan onszelf, aan onze menselijke vermogens tot onderzoek, afwegen,

² Rosa, H. (2022). *Onbeschikbaarheid*. Boom.

³ Verhoeven, C. (2024). *Tractaat over het spieken. Het onderwijs als producent van schijn*. Heruitgave bezorgd en ingeleid door Joop Berding; or. 1980. Telos.

kritisch denken, oordelen. Gaan we, om het met Reckwitz te zeggen, de komende jaren dit alles *verliezen*? Wat stelt onderwijs dan nog voor?

4

Veel van wat ik in het boek las, stemde me somber, dat hebben jullie uit mijn reflectie wel kunnen afleiden. Maar, net zoals mijn “heldin” Hannah Arendt, ontwaar ik in deze crisis toch sprankjes hoop. Ik ben heel erg blij dat Jan Jaap zijn boek afrondt met enkele door haar geïnspireerde ideeën. We kunnen inderdaad nog altijd de klas inrichten met in het midden *een tafel van de wereld*. We zijn nog steeds in staat het vrije gesprek over die dingen te organiseren, zodat iedereen daaraan kan meedoen. We weten hoe belangrijk leraren hierbij zijn, met hun vakkennis en didactisch repertoire en ook – en in de allereerste plaats – hun *pedagogisch ethos*: echt iets willen betekenen voor de vorming van de nieuwe generatie. De school en de klas zijn nog altijd plaatsen waar *het nieuwe* zijn kansen kan en ook *moet* krijgen. Zeker zal technologie daarbij een rol spelen, maar het is een rol die *eerst door een pedagogisch filter is gegaan en beoordeeld en wel door mensen die hun pedagogische verantwoordelijkheid willen en durven nemen*.

Ter afsluiting wil ik daarom mijn laatste inspiratiebron, de grote Nederlandse pedagoog Martinus Langeveld parafraseren: ‘Eerst de pedagogiek, dan de technologie.’⁴

==

Joop Berding is pedagoog, opvoedingsfilosoof en auteur. Hij heeft een groot aantal publicaties (boeken, artikelen, boekhoofdstukken, lezingen) op zijn naam staan, meest over pedagogische en filosofische thema’s. Hij is sinds november 2024 lid van de Raad van Toezicht van NIVOZ. Meer informatie op www.joopberding.com.

⁴ M.J. Langeveld schrijft in *Scholen maken mensen* (1967): éérs de pedagogiek, dan de didactiek. Op 20 mei 2026 presenteert ik in het Dokhuis een door mij bezorgde en ingeleide heruitgave van dit boek (Telos Uitgevers).